

Okoliščinski odvisniki in dimenzija perspektive v slovenščini

*Mojca Schlamberger Brezar**

Izvleček

Odvisniki v slovenščini se običajno delijo po pomenu ali po formalnih skladenjskih značilnostih, do zdaj pa še niso bili obravnavani z vidika naklonskosti, ki vpliva na rabo časov oziroma naklona. V članku jih razdelimo glede na to, ali odvisnik izraža dejstva, je nedejstven oziroma protidejstven, kar lahko označimo za postavitev v perspektivo, ki povzroči omejeno rabo časov oziroma naklona.

Ugotavljamo, da tudi v slovenščini obstajajo omejitve, ki se pojavljajo v okviru izražanja perspektive, in da so tovrstni odvisniki lahko predmetni, ki izražajo željo in voljo, načinovni ali vzročni, ki zavračajo osnovni način ali vzrok, namerni, časovni in dopustni ter pogojni. Dejstvenost oziroma nedejstvenost lahko dokazujemo s testi postavljanja v pretekli čas. Vidimo, da je za slovenščino relevantna razlika med preteklimi in nepreteklimi časi.

Ključne besede: podredna skladnja, okoliščinski odvisniki, nedejstvenost, protidejstvenost, implikativni predikati, modalnost, perspektiva

* Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, mojca.schlambergerbrezar@ff.uni-lj.si.

Abstract

The circumstantial subordinate clauses and the dimension of the perspective in Slovene

The taxonomy of subordinate clauses in Slovene is usually based on meaning or formal syntactical criteria and till now they were not discussed within the scope of modality that would affect the use of a certain time or mood. In the article, they are distributed according to the expression of factivity, non-factivity or contra-factivity that opens a perspective and the limited use of time and mood.

In Slovene, within the scope of perspective expression, appear the limits with the subordinate clauses and the subordinate clauses expressing will and volition, manner or cause par elimination, goal, time or concession and condition. Factivity or non-factivity can be proved by the use of past-tense tests. We can see that the temporal scheme of past and non-past is relevant for Slovene.

Keywords: subordination, circumstantial subordinate clauses, non-factivity, contra-factivity, implicative predicates, modality, perspective

1 Uvod

Odvisniki kot del podredja, kjer je ena od sestavin glavnega stavka izražena s podrednim stavkom, so v različnih jezikih definirani na različne načine, kar je odvisno od zgradbe jezika in teoretične smeri jezikoslovca, ki jih definira. V slovenski slovnici obstaja predvsem pomenska delitev, ki jo kot glavno znamo v *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000) in osnovno- ter srednješolskih učbenikih.

Jože Toporišič v *Slovenski slovnici* odvisnike razvrsti v tri skupine (Toporišič 2000: 637–638). Ena od njih, ki je navedena kot prva in krovna, je delitev na vsebinske, oziralne neprislovne in prislovne odvisnike, ki jih navajamo spodaj skupaj s primeri:

1. vsebinski odvisniki, npr. *Rekel je, da pride;*
2. oziralni neprislovni, npr. *Zdaj pa mi vrni ploščo, ki sem ti jo posodil;*
3. prislovni odvisniki, npr. *Kjer se prepirata dva, tretji dobiček ima.*

Za to delitev bi lahko rekli, da izhaja iz pomensko usmerjenega skladenjskega opisa, ki ne upošteva formalnih značilnosti stavka, kot je na primer glagolska valenca.

Slednjo pa upošteva Andreja Žele (Žele 2016 1, 2016 2; Gabrovšek, Žele 2019), saj glede na valenco loči vsebinske in prislovnodoločilne vezljivostne, oziralne in družljivostne odvisnike. Njena analiza temelji na skladenjskem odnosu povedja z njegovim obveznim ali neobveznim dopolnilom in je formalno skladenjsko natančnejša kot Toporišičeva. Ta delitev po svoji zasnovi lahko upošteva tudi pomensko modalno atrakcijo oziroma vpliv pomena glavnega stavka na naklon v podrednem stavku.

Naš cilj bo dopolniti delitev odvisnikov na način, ki upošteva tudi modalno komponento jezika in morebitno spremembo naklona v odvisnem stavku. V prispevku bomo odvisnike razdelili glede na to, ali izražajo perspektivo oziroma dejstvenost in v povezavi s tem predstavljajo omejene možnosti rabe časov oziroma naklona. Ta delitev je pomenska in bo postavljena v širši formalni in skladenjski okvir kot dopolnilo in prispevek k celostnejšemu razumevanju tega, kaj se v odvisniku dogaja z naklonom. Če je ta dimenzija v slovenščini intuitivna, pa je toliko bolj izražena v jezikih v kontrastu, med katerimi poteka prevajanje. Modalna komponenta se najpogosteje izraža v tako imenovanem pričakovanju oziroma perspektivi. Gre za nedejstveno ali protidejstveno komponento, ki bo pojasnjena v nadaljevanju. Slovenski odvisniki, pa tudi odvisniki v drugih jezikih, ki izražajo perspektivo, se nahajajo med vsebinskimi v povezavi s predikati *želeti*, *hoteti* in okoliščinskimi, ki se odpirajo v prihodnost ali neizrečeno in izražajo namen, pogoj, dopuščanje, časovno zadobnost in podobno. V univerzalnem kontekstu opisa jezika lahko poleg odvisnikov časa in prostora preostale okoliščine v grobem obravnavamo kot vzročno-posledični odnos. Razlika med obravnavo tega odnosa se pokaže v časovni realizaciji: če je že prišlo do uresničitve ali je ta običajna, ponovljiva, gre za realizacijo, ki se nakazuje v povednem naklonu, ki izraža dejstva oziroma dejstvenost. Nasprotno pa napoved nekega dogodka v nedoločni prihodnosti oziroma njegova možna uresničitve v nadzorovanih okoliščinah presega dejstvenost. Tovrstne okoliščine jezikoslovci lahko opisujejo kot t. i. perspektivo (Lyons 1977, Dik 1989, Dik, Hengeveld 1997, Riegel, Pellat, Rioul 1994).

V prispevku bomo v podporo hipotezi predstavili korpusno raziskavo (Gigafida), ki jo bomo dopolnili s testi možnosti prestavljanja v pretekli časovni okvir.

2 Dejstvenost, nedejstvenost, protidejstvenost in perspektiva

Poimenovanje »perspektiva« povzemamo po francoski generativno-funkcijski slovnici *Grammaire méthodique* (Riegel, Pellat, Rioul 1994). Po SSKJ beseda pomeni *kar utemeljuje, upravičuje upanje v ugoden potek, izid; publ. stališče, vidik*.

Perspektivo lahko vzamemo kot izhodišče za razlago kategorije naklonskosti oziroma modalnosti. V teoriji pojma možnih svetov se vključuje v določanje propozicije. Propozicija je definirana kot nekaj, kar je resnično ali neresnično (npr. Lyons 1977: 794), torej je dejstvo ali pa ni dejstvo. Vendar za opis možnih svetov ni dovolj, če govorimo le o dejstvih: o tem sta razpravljala Kiparsky & Kiparsky (citirano po Lyons 1977: 795) in odkrila nedejstvene predikate, kot so *verjeti* ali *misлити* (*believe, think*), ki govorca ne zavezujejo k resničnosti ali neresničnosti propozicije, ki jo izraža, kot je razvidno iz primerov 1 in 2 spodaj:

- 1) Verjame, da je zemlja ravna.
- 2) Misli, da korona ne obstaja.

Prav tako Kiparsky & Kiparsky govorita o protidejstvenosti (*contra-factivity*; po Lyons 1977, prav tam). Protidejstvena propozicija (*contra-factive proposition*) zavezuje govorca k neresničnosti propozicije, kot je razvidno v primeru 3 spodaj, kjer je uporabljen neuresničljivi pogojnik:

- 3) Želim si, da bi bil v Parizu.

Dik (Dik, Hengeveld 1997: 114–116) v svoji funkcijski slovnici *The Theory of Functional Grammar (Part 2)* pomensko vsebinske odvisnike¹ glede njihove uresničitve deli na implikativne, kontraimplikativne in neimplikativne.

- A) Za implikativne predikate predpostavljamo, da je bilo dopolnilo dejanskega stanja realizirano.
- B) Za kontraimplikativne predikate predpostavljamo, da dopolnilo dejanskega stanja ni bilo realizirano.
- C) Neimplikativni predikati ne vsebujejo informacije o realizaciji vsebovanega dejanskega stanja. Njihovo dopolnilo je običajno stavčno, večina jih vsebuje poznejša dejanska stanja predikata (z glagoli *želeli, odločiti se*).

¹ predicates which take predicational complements

Riegel, Pellat, Rioul (*Grammaire méthodique du français* 1994: 510) tovrstne neimplikativne in kontraimplikativne predikate obravnavajo v t. i. dimenziji perspektive. V luči te dimenzije predvsem v okviru okoliščinskih odvisnikov obravnavajo odvisnike, ki izražajo namen, pogoj, dopuščanje ipd., pa tudi vsebinske odvisnike, ki opisujejo dejstva, ki se bodo zgodila bodisi v povezavi s kronološko anticipacijo, kar velja za časovne odvisnike, ali v povezavi z eliminacijo oziroma v povezavi z namenom, željo. Lahko pa opisujejo dejstva, katerih situacijska ali vzročna povezava, ki bi jih lahko navezovala na prvotno dejstvo, je zanikana ali je zanikana resničnostna vrednost vzroka, kar jih povezuje z eliminacijo (na primer z vezniki *non que, sans que*). Odvisniki, ki opisujejo perspektivo, v nasprotju z odvisniki, ki predstavljajo situacijo, v katero se je vpisal glavni dogodek (ali je z njo objektivno povezan in je njena posledica), odpirajo pogled z distance, ki je pogosto subjektiven v odnosu do glavnega dogodka. Tako opisujejo nekaj, kar bo šele prišlo – bodisi s časovno anticipacijo bodisi z dodajanjem ideje namena ali želje. Ali pa opisujejo dejstvo, kjer je situacijska vzročno-posledična povezava, ki bi lahko vplivala na glavno dejstvo, zavrnjena.

Francoska slovnica tovrstne odvisnike spoznava (in razvršča) po kriteriju rabe subjunktiva v odvisnem stavku: poleg njegove rabe so status tovrstnih odvisnikov potrjevali še s testi, ki pokažejo, da jih ne moremo nadomestiti s prirednimi stavki ali deležijskimi strukturami (Riegel et al. 1994: 510–512). V nasprotju s tistimi, ki predstavljajo situacijo, v katero se vključuje glavno dejstvo in je z njo objektivno vzročno-posledično povezano, v teh situacijah glavno dejstvo odpira perspektivo, pogled z distance, ki je pogosto subjektiven.

V nadaljevanju smo izbrali odvisnike v slovenščini, ki vključujejo tovrstno perspektivo. A še preden jih naštejemo, moramo omeniti rabo naklona oziroma časa v tovrstnih odvisnikih. Ta je na eni strani povezana z modalnostjo, na drugi pa s časovnostjo. Najprej se postavlja vprašanje, kako različni jeziki gramatikalizirajo oziroma leksikalizirajo modalnost. Objektivna modalnost, ki je opisljiva na lestvici med nemogočim in nujnim ter je običajno označena kot deontična, in subjektivna modalnost, ki jo izraža tisti, ki propozicijo izreka, označuje pa se kot epistemična, dodatno dopolnjujeta te pojme. Pomembna je tudi povezava časovnih oblik z modalnostjo: ta se lahko odvija v preteklosti, sedanjosti ali prihodnosti. Po Lyonsu (1977: 809) je razlikovanje med preteklikom in nepreteklikom pomembnejše kot razlikovanje med sedanjikom in nesianjanjikom ali prihodnjikom in neprihodnjikom. Protoindoevropski nakloni, kot so desiderativ, optativ (kot naklon protidejstvenosti), subjunktiv (nedejstveni, manj oddaljena možnost) in indikativ (dejstvenost) (Lyons 1977: 815), se niso ohranili v vseh jezikih. Slovenščina, kjer so glagolski nakloni indikativ,

kondicional in imperativ, s sedanjikom (lahko) izraža tudi naklonska dejanja, tj. pogoj, voljo, pripravljenost, sposobnost, zaželenost ipd. (Toporišič 2000: 393). Optativ kot tak je iz slovničnih opisov izginil pri Toporišiču, saj v *Slovenski slovnici* (1976) zapiše: »V povednem naklonu so glagoli tedaj, če dejanje samo ugotavljajo, ga zanikajo ali po njem vprašujejo [...], v velelnem tedaj, če dejanje prikazujejo kot zaželeno, zapovedano, prepovedano itd. [...], v pogojnem pa tedaj, če (iz)vršitev dejanja zadeva ob ovire, ki jih je mogoče zaobiti ali pa tudi ne [...].« Medtem pa je optativ/želelni naklon še prisoten oziroma omenjen v Enciklopediji slovenskega jezika (1992: 119, geslo naklon).

Nanašanje na prihodnja dejanska stanja je lahko gramatikalizirano v naklonu ali času – v veliko jezikih je naklonski glagol za prihodnost bolj pogost, saj avtor navaja, da so tako imenovani prihodnjiki v marsikaterem indoevropskem jeziku plod sekundarnega razvoja (Lyons 1977: 815).²

Subjunktiv kot izraz nedejstvenosti je uporabljen kot nasprotje indikativu za izražanje možnosti in želje, torej za izražanje epistemične ali deontične modalnosti. V tem se vidi razlika med prerokbami in direktivami, saj se prve izražajo v prihodnjiku, druge v imperativu. Subjunktiv v preteklosti omogoča razlikovanje med protidejstvenimi in nedejstvenimi stavki. Sprememba iz *zdaj* v *takrat* tako izraža še modalno oddaljenost, ne le časovne (Lyons, prav tam). Ker v slovenščini konjunktiv oziroma subjunktiv ni del sistema *pogojnik–prihodnjik–sedanjik*, izražanje ne- in protidejstvenih odvisnikov tako ne povzroči vedno spremembe glagolskega naklona, lahko pa vidimo, da vpliva na omejitev rabe časovnih oblik, kar se sklada z Lyonsovimi razmišljanji, da slovnična kategorija preteklega časa v mnogih jezikih spremeni nedejstvene izreke v protidejstvene (Lyons 1977: 818; primer 4 spodaj).

4) If he would not have missed the plane, he would have been in Paris by now.

4') Če ne bi bil zamudil letala, bi bil zdaj v Parizu.

Ali neki odvisnik izraža perspektivo ali ne, je lahko razvidno iz njegovega pomena, dodatno pa to preizkusimo s testom časovnosti – dokaz za izražanje perspektive v slovenščini je nepreteklik proti pretekliku. Specifika izražanja prihodnosti v slovenščini poleg prihodnjega časa, ki se tvori z glagolom *biti* (in ne *hoteti* kot v nekaterih drugih južnoslovanskih jezikih), zajema tudi izražanje

2 Reference to future word-states (SoAs) is grammaticalised in mood, rather than in tense, in many languages; the so-called future tenses are of secondary development in IE languages (Lyons 1977: 815).

s sedanjikom (gl. npr. Toporišič 2000: 393). Lahko torej vidimo, da ima tudi sedanjik med svojimi časovnimi funkcijami omenjeno izražanje prihodnosti, ki se pokaže tudi v odvisnikih perspektive.

3 Vsebinski in okoliščinski odvisniki z vidika perspektive v slovenščini

V nadaljevanju bomo našteali in prikazali slovenske odvisnike z vključevanjem vidika perspektive in pri tem uporabljenih glagolskih oblik. Glede na pretekle izkušnje iz večjezičnih kontekstov ter prevodov predvidevamo, da se bodo podobne omejitve v rabi časovnih izrazov pojavljale tudi v slovenščini pri dopuščanju, namenu, pogoju, primerjavi in določenih časovnih oblikah. Pri prevodih ugotavljamo, da se podobno dogaja tudi v slovenščini, za potrditev hipoteze pa bi potrebovali še raziskavo na avtentičnih slovenskih primerih, ki smo jih poiskali v korpusu Gigafida CJVT.

3.1 Vsebinski odvisniki predikatov želje in volje

Predikati želje in volje (na primer *želeti*, *hoteti*) so po naravi protidejstveni, kot je razvidno iz primerov 5, 6, 7 in 8 spodaj:

- 5) Nekateri bodo verjetno **želeli**, **da** bi imeli tudi ob praznikih cenejši tok.
- 6) Mednarodno tekmovanje starodobnih smučarjev bo jutri prvič potekalo na hribu pod škofjeloškim gradom, saj si domačini **želijo**, **da** si atraktivni dogodek ogleda čim več domačinov in turistov.
- 7) **Hočem**, **da** odideš in ga ujameš ter mi ga živega privedeš.
- 8) **Hotela sem**, **da** bi ostala prijatelja, da bi kljub vsemu ohranila stike, vendar se še sama nisem zavedala, kako zelo nepripravljena sem na to.

Kot smo že omenili (Lyons 1977: 795), so nekateri predikati po svojem pomenu protidejstveni; mednje spadata tudi *želeti* in *hoteti*. Če so obrnjeni v prihodnost in je glavni stavek v nepretekli ali modalni obliki – kot v primerih 5 in 6 v prihodnjiku, primeru 7 v velelniku, primeru 8 pa v pretekliku –, prinesejo s sabo nepreteklo dopolnilo, saj so zazrti v perspektivo. Če vse te povedi postavimo v preteklik, se dimenzija perspektive ne umakne dejstvu, kar je razvidno iz primera 8 zgoraj, kjer je glavni stavek z glagolom *hoteti* v preteklem času,

odvisni stavek pa v pogojniku (*da bi ostala*). Na enak potek kažeta pretvorbi primerov 6 in 7 v pretekli čas, ki se izkažeta kot 6' in 7':

- 6') ... saj so si domačini **želeli**, **da** si atraktiven dogodek ogleda čim več domačinov in turistov / da bi si atraktiven dogodek ogledalo čim več domačinov in turistov
- 7') Hotel sem, da odideš in ga ujameš ter mi ga živega privedeš.

3.2 *Namerni okoliščinski odvisniki*

Po Toporišiču (2000: 644) je namerni odvisnik stavčno prislovno določilo namere h glavnemu (ali nadrednemu) odvisnemu stavku. Po njih se v slovenščini vprašamo z vprašalnico *čemu, s kakšnim namenom*. Slovenski šolski sistem prav neguje to razlikovanje (v francoščini, na primer, ni nič narobe, če se vprašamo »pourquoi«), in v nasprotju z vzročnimi, ki so jim na moč podobni, namerni odvisniki izražajo perspektivo, kjer je raba preteklika neustrezna. O tem se lahko prepričamo v primerih 9–13 spodaj.

- 9) »V Slovenijo sem **prišel**, **da** bi odkril, kaj si sploh želim početi v prihodnosti,« je svojo odločitev pojasnil Nizozemec Johnny Strik.
- 10) »Sem gor **pridita**, **da** bosta videla, kaj je to svoboda tiska.«
- 11) Američani so **pohiteli**, **da** bi potrdili pogodbo ... Toda kmalu se je pojavil resen problem, ker Hrvatje še vedno niso vedeli, kakšni so novi zemljevidi.
- 12) Takrat pa le **pohitite**, **da** ne bo prepozno, saj je zamera vedno večja.
- 13) Nekoč so starši otrokom govorili: »**Uči se**, **da** ti ne bo treba delati.«

Pri namernih odvisnikih čas uvajalnega glavnega stavka nima vpliva na čas uresničitve dejanja v odvisnem stavku, ki je obrnjen v perspektivo. V odvisnem stavku so možne kombinacije s pogojnikom (primeri 9, 11) in prihodnjikom (primeri 10, 12, 13), medtem ko je naklon v glavnem stavku lahko povedni ali velelni (primer 12).

Test postavljanja v preteklost ne vpliva na spremembo časa v odvisniku. Toporišičevi primeri v slovnici (Toporišič 2000: 644) se začnejo s primerom, ki je vzročen (*Človek govori zato, da si jezik razgiblje*), saj s pretvorbo v pretekli čas lahko dobimo dva stavka v pretekliku (*Človek je govoril zato, da si je jezik razgibal* proti *Človek je govoril zato, da bi si jezik razgibal*). To razlikovanje, kako

odvisnik preživi pretvorbo v preteklem času, lahko pomeni tudi mejo med vzročnim in namernim odvisnikom in pomaga ločevati med obema.

3.3 Pogojni okoliščinski odvisniki

Pogojni odvisnik je po Toporišiču stavčno prislovno določilo h glavnemu (ali nadrednemu) stavku (2000: 644), kar ni ravno posrečena definicija, saj pri prislovnih določilih prislovno določilo pogoja ni izpostavljeno kot samostojno oziroma nestavčno, govorimo namreč le o prislovnem določilu vzroka. Vezni-ki, ki izražajo pogoj, so *če, ko, ako, da*: od teh sta zadnja dva starinska oziroma knjižna, v korpusu ju v tem pomenu najdemo predvsem v citatih ali stilizirani rabi (prim. Gigafida CJVT 3933 zadetkov za *ako* proti **2.441.649** konkordanc za *če* in **3.180.710** za *ko*).

Pogojni odvisniki v slovenščini so lahko uresničljivi ali neuresničljivi; v prvem primeru so izraženi s sedanjikom ali prihodnjikom (primer 14 – *če vidim/prosim* in 15 – *bo zadoščalo/če bo*), v drugem s pogojnikom (primer 16 spodaj *bi delali/če bi*). Primer 17 je želelni (*ko bi/da bi ...*):

- 14) **Če** vidim kje na spletu uporabljeno gradivo, ki sem ga v potu svojega obraza digitaliziral, prosim prostodušneža, naj vsaj nekje ob robu omeni, od kod ga je snel, in uklonim se zahtevi avtorjevega dediča, ki ukaže umik besedil očeta pesnika s spletnih strani, ker ve, da zanjo ne more pričakovati plačila.
- 15) Koalicija sicer številčno ni ravno šibka, v parlamentu bo imela 52 poslancev. A za padec določenega vladnega predloga bo zadoščalo že, če bo proti stranka upokojencev.
- 16) Gre za trend v naraščanju, katerega rast se bo nadaljevala, saj je 34 odstotkov delavcev, ki pri delu uporabljajo z internetom povezan računalnik, odgovorilo, da bi vsak dan delali od doma, **če** bi lahko.
- 17) **Ko bi** stranke le zmogle toliko poguma, razumevanja in modrosti, da bi ga podprle.

Najobičajnejše kombinacije časov so sedanjiške s sedanjiškimi ali prihodnjiškimi za možne, potencialne stavke, in pogojniške za pogojno uresničljive, saj pogojni naklon »podaja umišljeno dejanje glede na možnost in pogoje njegove uresničitve« (Toporišič 2000: 359). Pretvorba v pretekli čas da časovno razmerje brez pridiha perspektive oziroma nedorečenega: *če/ko sem videl, sem prosil; je zadoščalo, če je/ko je*.

3.4 Načinovni okoliščinski odvisniki

Načinovni odvisniki predstavljajo široko paleto slovenskih lastnostnih odvisnikov, med katere tradicionalno prištevamo prave načinovne, primerjalne in posledične odvisnike (Toporišič 2000: 642–643). Po njih se vprašamo s *kako*, *na kakšen način* in na to vprašanje lahko dobimo odgovor s *kakor*, *kot*, pa tudi z *ne da* ali *namesto da*. Glede na uvajanje načinovnega odvisnika s *kakor*, *ko* lahko vidimo, da ne vključuje dimenzije perspektive, ker gre za dejstvena dejanja, npr. *Padel je, kakor je bil dolg in širok* (Toporišič 2000: 642).

Pač pa na dejstvenost vpliva zavrnitev situacijske povezave med dogodkom v glavnem in odvisnem stavku, kot je razvidno iz primerov 18, 19 in 20 spodaj.

- 18) Erazem Lorbek je kot najboljši mladi igralec prišel v Moskvo samo zaradi te nagrade in je odšel naslednji dan, **ne da** bi si ogledal finale.
- 19) Medij uporabljajo za doseganje političnih ciljev, **namesto da** bi služil obveščanju ljudi.
- 20) Obdobje, ko vam to niti ne bo več tako mar, se bo daljšalo, **brez da** bi se tega zavedali.

V vseh zgornjih primerih gre za izogibanje določenemu dejstvu z vezniki iz primera 18 *ne da* (6.1334 konkordanc v korpusu Gigafida CJVT), *namesto da* iz primera 19 (16.388 konkordanc v korpusu Gigafida CJVT) ali celo *brez da*, ki ni normativen, pa vendar v korpusu dosega 892 konkordanc. Vsi brez izjeme imajo nadaljevanje v pogojnem naklonu (*ne da bi*, *namesto da bi*). Nadaljevanje v odvisnem stavku prinaša umišljeno dejstvo, ki ne more biti oziroma ostaja neuresničeno, tako imenovana perspektiva po eliminaciji. Zaradi tega potencialna pretvorba v pretekli čas ne prenese nobene spremembe. To lahko vidimo v primerih 19' in 20' spodaj, primer 18 je tako ali tako že v pretekliku.

- 19') Medij so uporabljali za doseganje političnih ciljev, *namesto da* bi služil obveščanju ljudi.
- 20') Obdobje (...) se je daljšalo, *ne da* bi se tega zavedali.

V korpusu se je sicer pod številko 21 pokazal primer rabe preteklega časa, ki je po našem mnenju nenormativnen prav zaradi tega, ker nakazuje, da so v govoru možne tudi podobne strukture, ki pa so prej izjema, ki potrjuje pravilo (primer 21).

- 21) Zvonil mi je telefon, pa nisem utegnil dvigniti slušalke, če ne zaradi drugega zato, ker garancija propade v primeru, če telefon pade v vodo, na primer. **Ne da** sem bil kje blizu, ampak iz mene teče slap, čim počnem kaj bolj zahtevnega od kajenja čika in pitja hladnega piva.

3.5 Primerjalni okoliščinski odvisniki

Primerjalni okoliščinski odvisniki so precej podobni prej omenjenim načinovnim odvisnikom: prav tako jih uvajajo vezniki *kot, kakor, ko, kot da, kakor da, ko da* in oziralni zaimki (Toporišič 2000: 642). Čas in naklon nista tako omejena kot pri pravih načinovnih odvisnikih, ki smo jih omenjali v primerih 18–20; odvisni stavki so pravzaprav v katerem koli času oziroma naklonu. Že Toporišič navaja primere z brezčasnim sedanjikom (*Kakor dobljeno, tako izgubljeno*; prav tam) oziroma s preteklim, neuresničljivim pogojnikom (*Odskočil je, ko da bi ga bila kača pičila*; prav tam).

- 22) Že zdaj pred vsakim dvobojem sestavljam ekipo in dajem nasvete, **kot da** bi bila kapetanka.
- 23) Igralec bi moral vedno znova v gledalcih vzbujati vtis, **kot da** ga vidijo prvič.
- 24) Fargo namreč v resnici zgleda tako, **kot da bi** Quentin Tarantino posnel film Alfreda Hitchcocka ... vendar bi se Hitchcock potem vrnil in reč popravil, presnel, dosnel.
- 25) »Poročaj, povej, otrok,« je strogo dejal Leonid Petrovič. »In nikar me ne poskušaj pretentati, **kot da** se nič ne dogaja!«
- 26) **Kot da** je zrak v sebi še zmeraj zadrževal prekletstvo smradu, ki se je vil po teh ulicah pred šestdesetimi leti iz ruševin Chan Chana. (Aleš Šteger)

Vseeno glede na zgornje primere opazimo nekaj razlike: v primeru 26 odvisni stavek v preteklem času izraža dejstvo (zrak je še zmeraj zadrževal prekletstvo smradu ...), medtem ko je v primerih 22 in 24, kjer je rabljen pogojnik, jasno, da gre za nedejstveno komponento, primerjava je dana z neuresničljivim. Govorec predvideva, da je neka primerjava umišljena. Podobno je v primerih 23 in 25, kjer vezniku v odvisnem stavku sledi sedanjik: ta izraža zanikanje dejstva. Možnost, ki je v naštetih primerih ni, namreč da vezniku sledi prihodnjik, npr. *kot da bo*, vsebuje namero.

3.6 Vzročni odvisniki

Zgornjim so podobni vzročni odvisniki z zavrnjenim vzrokom, ki tega predstavljajo za neuresničljivega ali neresničnega, torej proti- oziroma nedejstvenega. Tovrstni odvisniki v slovenski slovnici niso omenjeni – definicija vzročnega odvisnika po Toporišiču je podobna drugim (stavčno prislovno določilo vzroka h glavnemu – ali nadrednemu odvisnemu – stavku; 2000: 644). Kot tipična vprašalnica je naveden *zakaj*, veznik pa *ker*, predvidena je tudi vzročno-posledična transformacija in pretvorba v priredje (prav tam). Vzročno-posledični odnos kot temeljni odnos med stavki (poleg časa in prostora) lahko interpretiramo kot osnovnega tudi za razlago vseh drugih razmerij, namena, pogoja, dopuščanja, seveda pa se vsa druga razmerja razlikujejo od navadnega, dejstvenega vzroka glede interpretacije tega, čemu vzrok služi.

Zavrnjeni vzrok je glede na primere spodaj običajno v pogojniku, uveden z *ne zato*, *dal/ker*, pravi vzrok pa uvaja *ampak ker*, ki je dejstven, kar se vidi v rabi časov, bodisi sedanjika (kot v primerih 27, 28 in 29) bodisi preteklika (primer 30).

- 27) V taboru slovenskega prvaka ne skrivajo, da bi radi gostili tudi turnir elitnega dela. Pa **ne le zato**, da *bi kaj zaslužili*, **ampak ker** se bojijo poti v Kazahstan. Takšen strošek bi opustošil klubski proračun.
- 28) **Ne zato, ker** bi bil sporazum kratko malo slab, **ampak ker** vanj očitno ni prepričan niti njegov podpisnik.
- 29) Pa **ne zaradi tega**, *ker* si tega novinarji in uredniki ne bi želeli, **ampak ker** je vedno nekdo nad njimi.
- 30) Pa **ne zato, ker** bi se strpnost Koprčanov do odvisnikov povečala, **ampak ker** so policisti ugotovili, da z represivnimi ukrepi zoper male razpečevalce niso dosegli zelenih učinkov.
- 31) Toda za nedeljski Pop klub je presenetil z izjavo, da Žuglja ne bo podprl, **ker** je borec proti tajkunom, **ampak ker** »dobro, solidno vodi agencijo pri njenem delu«.

Seveda pa na rabo naklona oziroma časov vpliva pomen. Primer 31 na primer prinaša dva vzroka, ki sta glede na rabo časov oba pojmovana kot resnična: omenjeni Žugelj je očitno borec proti tajkunom in dobro vodi agencijo, vendar je izbrani razlog, ki ga vzamemo za bolj relevantnega pri vpeljavi zaključka, zakaj ga bo nekdo podprl, glede na rabo povezovalcev drugi in ne prvi. Tudi test

postavljanja povedi v preteklik nad tem pogojnikom nima nobenega vpliva, kar potrjuje našo domnevo, da gre za perspektivo po eliminaciji.

3.7 *Okoliščinski odvisniki dopuščanja*

Odnos dopuščanja je lahko do neke mere nedejstven oziroma protidejstven, kar pa ni nujno, kakor je razvidno iz primerov 32, 33 in 34.

- 32) **Čeprav** je Račanova vlada trdila, da zadolženost Hrvaške ni alarmanтна in da je država likvidna, so podatki o zunanjem dolgu čedalje bolj skrb zbujajoči.
- 33) Tudi velike države, kot so Nemčija, Britanija, Francija, nadaljujejo ta proces in ne vidijo boljše perspektive, **čeprav** *bi* v bistvu same lažje živele kot mi.
- 34) Končalo se je s 7 : 3 za Francijo. »Rezultat je nedvomno boljši od pričakovanj, zato moramo biti z drugim mestom povsem zadovoljni, **čeprav** *bi* z malce več sreče lahko tudi zmagali.«

Čas in naklon v primeru 32 kažete, da gre v dopustnem odvisniku za epistemično gotovost (*čeprav je vlada trdila*), ki pa se izrazi za manj verjetno, medtem ko gre v primerih 33 in 34 za umišljeno perspektivo, ki meji na hipotezo in se ne realizira. Dopuščanje lahko izraža oboje: pogojnik pomeni, da je govorcevo izrekanje v odvisnem stavku nedejstveno, umišljeno oziroma da do njega zavzema določeno distanco.

3.8 *Časovni okoliščinski odvisniki*

Toporišič (2000: 641) časovne prislovne odvisnike razdeli na časovne prislovne odvisnike in odvisnike količine časa. Bolj običajna delitev tovrstnih odvisnikov v različnih jezikih temelji na dobnosti, saj različni vezniki izražajo istodobnost, preddobnost ali zadobnost. Zadobnost je povezana s perspektivo, saj so zadobni časovni odvisniki, ki izražajo anticipacijo, običajno nedejstveni, ker je njihova uresničitev stvar potencialne prihodnje realizacije. Tako je na primer v francoščini za tovrstnimi vezniki v navadi raba subjunktiva, npr. *Il dort jusqu'à ce qu'elle vienne ... (Spi, dokler ona ne pride ...)*. Za slovenščino se na površini vezniki tozadevno ne razlikujejo. Toporišič v *Novi slovenski skladnji* (1982: 254) navaja, da slovenski vezniki (...) označujejo le dobnost oz. brezčasnost (Toporišič, prav tam). To povsem drži za *ko*, pa tudi

za veznika *preden* in *dokler*, ki različno reagirata v preteklih ali prihodnjih kontekstih (gl. primere spodaj). Enako Toporišič trdi za vprašalnico *kdaj*, ki ni vezana na čas (Toporišič 1982: 253). Glede na SSKJ se lahko rabita v preteklem, sedanjem ali prihodnjem kontekstu za izražanje istodobnosti ali zadobnosti (gl. spodaj).

Veznik *dokler* glede na SSKJ (Fran) izraža, da dejanje nadrednega stavka traja toliko časa, kolikor dejanje odvisnega (*dokler je zakon v veljavi, se ga je treba držati*) oziroma da traja dejanje nadrednega stavka do nastopa dejanja v odvisnem (*gledal je za njo, dokler ni izginila za hišo; varuj otroka, dokler se ne vrne mati; ni miru, dokler vse ne spi*).

Veznik *preden* pa izraža dejanje, ki se zgodi po dejanju nadrednega stavka z odvisnikom: *preden je odšla, je zaprla okna; otroci se radi pogovarjajo, preden zaspijo*, s prislovom: *še preden se je zavedel, so ga obkolili; brati je znal, že preden je šel v šolo; preden prideš na trg, zavij na levo* ali pa z zanikanim glagolom, da traja dejanje nadrednega stavka do nastopa dejanja v odvisnem: *ne morem kupiti, preden ne dobim denarja*.

Veznik *dokler* je polisemičen do te mere, da lahko izraža istodobnost, zadobnost in preddobnost, kar je do neke mere specifična slovenščina, na katero je opozarjal tudi Toporišič (gl. citat zgoraj). Zato se lahko pojavlja tako v preteklem, dejstvenem kontekstu kot za izražanje perspektive. To je razvidno iz spodnjih primerov, kjer so vsi primeri podani za prihodnost:

- 35) Pri tem bodo vztrajali, ***dokler*** ne bodo dosegli zahtevane cene.
- 36) Neposrednega vpliva izvolitve nove vlade ne bo čutiti, ***dokler*** ne bo ukrepov.
- 37) Niti pomisliti nečemo, da novi sporazum ne bi stopil v veljavo, ***preden*** bo potekel stari.
- 38) Zato je pričakovati dolgotrajne postopke, ***preden*** bodo lahko od odkritih krivcev izterjali poplačilo škode, če bo do izterjave sploh prišlo.

V preteklem kontekstu so podredni stavki, ki jih uvajata *dokler* in *preden*, dejstveni, vendar opazimo vlogo nikalnice, ki spremlja dogajanje v glavnem stavku do nastopa dejanja v odvisnem (primeri 39, 40 in 41).

- 39) Strokovnost in „dobronamernost“ besed je izgubljala osnovni pomen, ***dokler niso*** besede postale žaljivke.

- 40) Ropot, moje preklinjanje, tri minute tišine, spet ropotanje, spet preklinjanje ... tako je šlo, **dokler** sonce ni pokukalo iznad bližnjega griča in odneslo mojih sanj o krepčilnem spancu. Barabon pa je utihnil.
- 41) Moja želja je, da bi pri KUD-u spet delovala dramska sekcija, ki je redno delala kakih 10 let, nato pa bolj občasno, **dokler ni** zamrla.
- 42) Tudi sama je zavrnila eno delo v tujini, **preden** je pristala na drugo v Veliki Britaniji.

Primerjalno je to področje, kjer bo glede na določanje dejstvenosti oziroma nedejstvenosti v prihodnje potrebna še podrobnejša določitev časovnih odvisnikov.

3.9 *Vloga nikalnice v glavnem ali odvisnem stavku*

Z nikalnico se okrepi zavedanje, da se del povedi ne bo uresničil: pri predikatih želje in volje in njihovih predmetnih odvisnikih je zanikan povedek glavnega stavka, sledi pogojnik oziroma prihodnjik (primeri 43, 44 in 45):

- 43) **Nočem, da** bi trenerje zamenjali, jaz hočem, da Pavel Grašič ostane trener.
- 44) **Nočem, da** bi kogarkoli obtoževal, saj govori o strpnosti.
- 45) Počakati moramo, **dokler ne** bo dokončno jasno, ali obstaja razlika in ali res obstaja okoriščenje.

Tovrstna opažanja samo potrjujejo dimenzijo perspektive z eliminacijo nedejstvenih trditev, ki so izražene v pogojniku in prihodnjiku.

4 Sklep

Pregledna korpusna analiza slovenskih odvisnikov v korpusu Gigafida pokaže, da tudi v slovenščini lahko govorimo o neimplikativnih predikatih in odvisnikih, ki izražajo dimenzijo perspektive. V povezavi z njimi bolj kot do modalnih prihaja do časovnih omejitev pri rabi naklonov in časov: pri nedejstvenih ali protidejstvenih okoliščinah, ki smo jih poimenovali perspektiva, so v odvisnih stavkih možni sedanjik, prihodnjik ali pogojnik, ne pa preteklik. Tovrstne omejitve se pojavljajo v predmetnih odvisnikih za glagoli volje, hotenja, v namernih in pogojnih odvisnikih.

Načinovni in vzročni odvisniki sodijo v dimenzijo perspektive v kombinaciji z negacijo predlaganega načina oziroma vzroka, tako imenovano eliminacijo. Gre za načinovne odvisnike, ki zanikajo določen način oziroma vzročne odvisnike, kjer zavrneni vzrok ni spoznan kot tak, ki vpliva na končno odločitev, ali pa izraža zavračanje možne posledice. Občasno, v določenih pogojih, se prej omenjenim odvisnikom pridružijo še dopustni odvisniki. Pri vseh prej omenjenih primerih lahko napravimo test dejstvenosti s postavljanjem v preteklik, ki ne vpliva na spremembo časa ali naklona v odvisnem stavku.

V primerih časovnih odvisnikov za izražanje zadobnosti, kjer je glagol glavnega stavka v preteklem času, se lahko dejansko stanje obravnava kot že realizirano (v tem primeru ne govorimo o perspektivi) ali pa kot tako, ki še čaka na uresničitev. V časovnem kontekstu ima test transformacije v pretekli čas vpliv na perspektivo. Če te odvisnike postavimo v pretekli kontekst, se dogajajo spremembe na ravni dejstvenosti: nedejstveni in protidejstveni primeri postanejo dejstveni – in ne izražajo več perspektive. To potrjuje Toporišičevo trditev, da časovni vezniki v slovenščini izražajo le dobnost, ne pa časovnosti, bi bilo pa zanimivo temu pojavu nameniti še kakšno raziskavo v prihodnosti.

Literatura

- Dik, Simon C. 1989: *The Theory of Functional Grammar Part I: The Structure of the Clause*. Dordrecht: Foris.
- Dik, Simon C., Kees Hengeveld 1997: *The Theory of Functional Grammar. Part II: Complexes and Derived Constructions*, Mouton de Gruyter.
- Gabrovšek, Dejan, Žele, Andreja, 2019: Tipologija stavčnoočlenskih odvisnikov v slovenščini. *Slavistična revija: časopis za jezikoslovje in literarne vede*. [Tiskana izd.]. jul.–sep. 2019, letn. 67, št. 3, str. 487–507.
- Lyons, John, 1977: *Semantics I, II*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Riegel, Martin, Jean Christophe Pellat, René Rioul 1994: *Grammaire méthodique du français*. Pariz: Presses Universitaires de France.
- Schlamberger Brezar, Mojca, Gregor Perko, Adriana Mezeg, 2018: *La syntaxe du français: approche contrastive*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Toporišič, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: DZS.
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Toporišič, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Žele, Andreja, 2016 1: Odvisniki v slovenščini: vsebinski odvisniki in nepravilni prislovno-določilni odvisniki. *Slavistična revija: časopis za jezikoslovje in literarne vede*, apr.–jun. 2016, letn. 64, št. 2, str. 81–94. http://www.srl.si/sql_pdf/SRL_2016_2_01.pdf.
- Žele, Andreja, 2016 2: Tipologija odvisnikov v slovenščini: merila. V: Kržišnik, Erika (ur.), Hladnik, Miran (ur.). *Toporišičeva obdobja*, (Obdobja, ISSN 1408-211X, Simpozij,

= Symposium, 35). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, str. 299–306. <http://centerslo.si/wp-content/uploads/2016/11/ZeLe.pdf>.

Viri

Korpus Gigafida <https://www.cjvt.si/raziskovalno-delo/projekti-cjvt/gigafida/>
SSKJ /Fran <https://fran.si/>